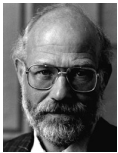

Populistisk statskapitalisme i Rusland

Ruslands hovedkuld demokratisering og privatisering har ført til autoritær, populistisk statskapitalisme. Ressourcerenten er delvis inddraget af staten. Fra lavpunktet i 1998 har BNP nået 1989-niveauet.

HANS AAGE

Professor i nationaløkonomi, ph.d. dr.polit.,
Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv,
RUC

Kapitalisme og demokrati

I 1990 var der udbredt tiltro til markedsøkonomi, ureguleret kapitalisme og demokrati som den sikre og eneste vej til økonomisk velstand. *The Washington Consensus*¹ gik sin sejrsgang som løsningen på historiens gåde og foreskrev – og krævede som betingelse for lån fra IMF til nødstedte regeringer – privatisering, deregulering, liberalisering af kapitalmarkeder, kapitalbevægelser og handel, stabiliseringspolitik med hovedvægt på prisstabilitet snarere end produktion og beskæftigelse, små statsbudgetter med begrænsning af skatter, omfordeling og den offentlige sektor i det hele taget, minimal statsstyring bortset fra retshåndhævelse og lovmæssige institutioner navnlig til sikring af privat ejendomsret.

Det er kuriøst, at denne ultraliberalistiske ideologi kunne blive så dominerende i en tid, hvor de store udfordringer er den globale fordeling og de globale miljøproblemer. Økonomisk teori og empiri samt historien lærer os, at den frie, festlige, decentraliserede markedsøkonomi ikke er skikket til at håndtere miljøproblemer og fordelingsproblemer, slet ikke, når de er uoverskuelige, globale og livstruende, og det er, hvad vi har i vente. Det har alle vidst længe.

Det er yderligere kuriøst, fordi der ikke er empirisk evidens for, at markedsøkonomi og kapitalisme er en sikker, endelige den eneste, formel for velstand. Vækst er ikke korreleret med

demokrati og fx heller ikke med ulighed. Handel kan bidrage til vækst under visse betingelser (Rodrik, 2006, s. 986), mens liberalisering af kortsigtede kapitalbevægelser formentlig ikke bidrager til andet end ustabilitet. Der er ikke nogen synderlig sammenhæng mellem økonomisk vækst og økonomisk system eller graden af statsstyring.² Sydkoreas vækst foregik med statsstyring og femårsplaner. Det nazistiske Tyskland var korporativt med et stærkt islæt af statslig planlægning i nært samarbejde med storkapitalen, bl.a. i form af den tyske fireårsplan fra 1936 (Griffin, 1995:6,142-143), og den økonomiske vækst var høj helt frem til 1945, 5.1% om året i gennemsnit i perioden 1932-1944 (Maddison, 2003, s. 62,88,100).

Men man troede på det. Det gør man ikke længere. Forskellige undersøgelser tyder på, at IMF's strukturprogrammer var skadelige for væksten (Przeworski & Vreeland, 2000), og Kina og andre asiatiske vækstlande gjorde nærmest det modsatte af forskrifterne i *The Washington Consensus*: Der er ikke klart definerede ejendomsrettigheder, retssystemet og demokratiet er forblevet temmelig uformelt, og udenrigshandel, kapitalbevægelser og finansielle markeder er delvis underlagt statslig kontrol. Men væksten i Kina, 8-10% om året siden 1979, slår alle historiske rekorder angående hastighed, udbredelse og varighed. En årlig vækst på 9% i 30 år forøger BNP med en faktor 13. Det har givet *The Washington Consensus* en fuldtræffer lige i vandlinjen. Angående økonomisk politik til fremme af økono-

NOTE 1 En konsensus mellem IMF (19th Street), the World Bank (18th Street) og USA's finansministerium (15th Street).

NOTE 2 Selv om der i en lang periode var frit slag til udokumenteret kritik af statslig indblanding og planøkonomiernes fiasko. »History has shown that central planning cannot deliver high and rapidly improving standards of living« (Baumol, Litan & Schramm, 2007, s. 7).

misk vækst og udvikling er generelle forskrifter blevet erstattet af en erkendelse af, at detaljeret undersøgelse og vurdering af lokale betingelser er uomgængelig (Rodrik, 2006).

Kapitalisme findes i mange afskygninger og kan gå i spænd med mangfoldige politiske styreformers, og mange forskellige kombinationer har vist sig at kunne skabe økonomisk vækst (Aage, 2013). I Rusland faldt *The Washington Consensus* sammen med Gorbatsjovs demokratisering, og man fulgte de udenlandske rådgiveres anbefalinger med et hovedkuldets demokratiserings- og privatiseringsprogram i håb om hurtig velstand. Det har udviklet sig til den nuværende russiske kombination, en art autoritær, populistisk statskapitalisme med begrænset politisk demokrati, betydelig statslig kontrol med økonomien og tætte bånd mellem de økonomiske og politiske magthavere.

I begrebet autoritær kapitalisme må der sondres mellem to aspekter, dels graden af statslig styring af økonomien, dels statsmagtens autoritære eller demokratiske natur. Politisk statsstyring er nødvendig i alle samfund; som minimum må staten opretholde nødvendige institutioner, dvs. retsstaten og ejendomsretten; desuden kan staten korrigere eksternaliteter, bl.a. miljøvirkninger, monopoler og andre markedsfejl, evt. også uacceptable fordelinger af indkomster og formue, som alt sammen er iboende problemer ved et ureguleret marked. Stor ulighed, sociale spændinger og gensidig mistillid er en ringe grobund for markeds kapitalismen. Staten har oplagte opgaver vedrørende militær, pengevæsen og overordnet økonomisk politik. Dertil kommer i varierende grad økonomisk aktivitet vedrørende uddannelse, sundhedsvæsen og fordelingspolitik, som kan udstrækkes til statslig styring af produktionen i fx transportvæsen, infrastruktur, militærindustri og evt. flere dele af produktionen, så at man nærmer sig egentlig planøkonomi. Endelig skal alt dette finansieres ved opkrævning af skatter.

Disse forskellige grader af statsstyring kan kombineres med forskellige grader af politisk demokrati. Man kan godt forestille sig planøkonomi kombineret med demokrati i princippet; men der kendes ingen eksempler på planøkonomier, som også var demokratiske, dog med krigsøkonomierne i England og USA under anden verdenskrig som mulige undtagelser (Chang, 2010, s. 199-209).³ En anden markant korrelation er, at demokrati kun forekommer i rige lande;⁴ den nazistiske, autoritære kapitalisme er atypisk derved, at den udspillede sig i et højtudviklet, velhavende land.

Flertalsstyre og mindretalsrettigheder

Rusland har aldrig haft demokrati, og den lange tradition for autoritært styre giver sig også, trods store forskelle, udtryk i visse ligheder mellem det nuværende regime og sovjetstyret. Ifølge interviewundersøgelser (Hale, 2011) er den russiske be-

folkings opfattelse af demokrati anderledes end den gængse, hvor demokrati defineres som flertalsstyre med mindretalsrettigheder samt forskellige frihedsrettigheder og retssikkerhed. I den russiske opfattelse lægges der tilsyneladende mindre vægt på demokratiske institutioner som mindretalsbeskyttelse, magtens tredeling og frihedsrettigheder, og den massive statslige propaganda og styring af medierne tolereres; der er et udbredt ønske om en stærk leder, hvis lederen vel at mærke vælges af befolkningen ved frie valg. Desuden indgår nogle økonomiske forhold i demokratiopfattelsen, navnlig social velfærd og lighed i formue- og indkomstfordeling. Putin har hele tiden haft høj, om end lidt svingende, tilslutning i befolkningen, siden 2014 80-90% (McFaul & Stoner-Weiss, 2008, s. 68).

Om den gængse definition af demokrati kan det indskydes, at der er en snæver, men kompliceret forbindelse med økonomiske forhold, som det også fremgår af den russiske opfattelse. Hvis demokrati drejer sig om, at enkeltpersoner kan gøre deres holdninger gældende, har økonomiske forhold direkte betydning for demokrati i lidt videre forstand, især indkomst- og formuefordeling samt udbredelsen af markedsøkonomi, fordi den giver enkeltpersoner mulighed for effektivt at udtrykke deres økonomiske præferencer og således er en potent demokratisk mekanisme.

Putins demokrati er indskrænket på en række områder (McFaul & Stoner-Weiss, 2008, s. 68,73): de to store, uafhængige TV-kanaler blev hurtigt underlagt staten, som nu har alle tre store kanaler og reelt monopol; oppositionspolitikere findes, men chikaneres, nægtes opstilling og har meget begrænsede muligheder for at komme til orde; regionale ledere udpeges i stigende grad centralt; offentlige forsamlinger forhindres; således splittede politiet de demonstrationer, som skakverdensmesteren Garry Kasparov organiserede i 2007, men det lykkedes at sammenkalde demonstrationer mod Putin i 2011-2012 ved hjælp af internettet (Gel'man, 2015).

Men Putin har befolkningens støtte. Styret er udemokratisk, men ikke noget diktatur, dvs. at et mindretal regerer uden hensyn til flertallet eller andre mindretal. Snarere er det populisme, dvs. at flertallet regerer uden hensyn til mindretallene. Opinionsundersøgelser spiller en stor rolle for Putinregimet og udgør en direkte kommunikation mellem lederen og masserne, som er karakteristisk for populistiske regimer, dvs. et fravær af mellemliggende politiske, kulturelle og økonomiske organisationer, hvor forskellige interesser kan komme til udtryk og konfronteres på lige fod med henblik på at etablere et kompromis.

Opinionsundersøgelser bruges ved små såvel som store politiske beslutninger, således ved annekteringen af Krim marts 2014. Den 17. marts offentliggjordes resultaterne af en omfat-

NOTE 3 Det forekommer dog sat på spidsen, når Bent Jensen om planøkonomi og socialisme erklærer: »Alle steder er det endt med KZ-lejre og nakkeskud« (*Politiken*, 24. december 2002). Der findes også socialdemokratiske velfærdsstatsvarianter.

NOTE 4 Men som nævnt er demokrati ikke korreleret med vækst, og det tyder på, at demokrati er en art luksusgode, som får betydning i takt med, at velstandsniveauet øges.

tende opinionsmåling i Rusland og af lynafstemningen på Krim, begge med overvældende tilslutning til annekteringen, som fandt sted dagen efter. Nationalisme som legitimering er også typisk for populistiske regimer. Om det, man siger til interviewere, er det samme som det, man tænker inderst inde, er ikke godt at vide; men støtten til Putin er svingende; i 2011 var den nede på 65%, dvs. faretruende lavt for en populistisk leder, 80-90% lige siden 2014. Der findes uafhængige opinionsmålingsinstitutter, som rapporterer lignende resultater (*The Economist*, 30 January 2016, s. 20).

Putins magtgrundlag, den sociale kontrakt, har ændret sig. Frem til 2013 var forbrugsvækst, også for den brede befolkning, det vigtigste; pensionerne fulgte med inflationen, og gruppen af pensionister er blandt Putins mest trofaste støtter (White & McAllister, 2008). Derpå blev nationalisme dominerende; annekteringen af Krim var populær, og de vestlige sanktioner blev behændigt udnyttet af propagandaen, så at de økonomiske vanskeligheder kunne tilskrives udenlandsk fjendtlighed og den strukturelle hovedårsag nedtones, dvs. olieafhængigheden og sårbarheden over for olieprisfaldet. Oppositionspolitikere fremstilles som udenlandsk inspirerede og finansierede, og det samme gælder orange-revolutionen i 2004 i Ukraine og Maidan-opstanden i 2013 (Skak, 2015, s. 19). En ny lov fra 2015 om uønskede udenlandske organisationer og NGO'er bruges også imod oppositionen. Dertil kommer regulær undertrykkelse og terror, hvis betydning ikke skal undervurderes.

I sovjettiden var økonomisk fremgang samt undertrykkelse og terror vigtige dele af magtgrundlaget; nationalisme og stormagtsbevidsthed havde også betydning (Skak, 2015, s. 21) foruden kommunistisk ideologi, dog efterhånden med stærkt vigende eller negativ appel til befolkningen.

Drivkraften for revolutionen efter 1989 var vildt optimistiske forhåbninger om hurtig velstand og overflod som i vesten, helst i løbet af *500 dage*, som det hed i titlen på en plan for transitionen til kapitalisme, som Gorbatsjov og Jeltsin forhandlede om i ramme alvor i sommeren 1990, og som fastslog, at »menneskeheden har ikke kunnet frembringe noget mere effektivt end markedsøkonomien« (Sjatalin et al., 1990). Sovjetøkonomien kollapsede ikke indefra (Cohen, 2004); den blev afskaffet med vidt åbne øjne, mens den fungerede og vækstraterne stadig var positive; situationen er faktisk værre i dag og til dels af samme årsag: faldende oliepriser. Men det var også til at begynde med en demokratisk revolution. Det første store anslag mod demokratiet var ikke kupforsøget den 19. august 1991, som ikke var et kupforsøg i forfatningens forstand, men udskiftning af et medlem af en kollektiv ledelse, men derimod Jeltsins tiltagelse af diktatorisk magt efter bombningen af parlamentsbygningen i Moskva i oktober 1993, hvor der var flere hundrede dræbte (Carlsen, 2015; Reddaway & Glinski, 2001).

Frihedsrettigheder og retssikkerhed

I sovjetimperiet var politisk og økonomisk magt centraliseret i parti og statsmagt. En nødvendig forudsætning for at gøre karriere – medmindre man besad sjældne talenter – var partiloyal-

itet, helst medlemskab, samt deltagelse i Komsomol- og partimøder på arbejdspladsen. Systemet var gennemsyret af hykleri, og for nogle var den åndelige fattigdom et større problem end den materielle.

I Putins Rusland er ytringsfriheden meget større. Den politiske opposition var næsten væk i 2005, men vendte tilbage i 2011-12 med protestmøder i store byer, men den er svag og splittet, organiseret via internettet, og desuden undertrykt af regimet og især underlagt mediemanipulationen. Visse midlertidige lempelser indtraf i Medvedevs præsidentperiode 2008-2012 som led i hans »modernisering«. Lidt flere fik adgang til at opstille ved valgene, således oppositionslederen Aleksej Navalnij ved borgmestervalget i Moskva 2013; valget var relativt fair, Navalnij blev løsladt fra fængslet og fik 27% af stemmerne, mens Sergej Sobjanin fik 51%, pudsigt nok lige tilstrækkeligt til at undgå en anden runde. Måske havde ledelsen forregnet sig og håbet på en knusende sejr ved et relativt frit valg, idet den russiske opinion som nævnt lægger vægt på frie valg som en vigtig del af demokratiet (Gel'man, 2015, s. 184).

Navalnij fik også adgang til at optræde offentligt, om end ikke til at opstille ved lokalvalgene i 2015, hvor han angreb lokale ledere (»mafiaen«) og Putins parti (»svindlere og tyvekægte«) (*The Economist*, 12 September 2015, s. 27). Han står i spisen for »Antikorruptionsselskabet«, som for nylig har offentliggjort en tilsyneladende veldokumenteret rapport om den såkaldte Tjajka-affære, om korrupsion, som involverer den statslige anklagers nærmeste familie og kendte mafiagrupper.

Boris Nemtsov, som var en fremtrædende politiker i Jelstintiden, i en periode Jeltsins favorit som efterfølger, var imod separatismen i Donbass i Østukraine, og blev beskyldt i medierne for at støtte »det fascistiske kup« og »den vestligt støttede junta« i Kiev. Men han kunne dog i februar 2015, kort tid før han blev myrdet, udtale: »Rusland er hurtigt på vej til at blive en fascistisk stat. Vi har allerede propaganda efter nazistisk forbillede. Vi har også stormtropper som SA« (*The Economist*, 7. March 2015, s. 21); formentlig refererer det til Ramzan Kadyrov, den tjetjenske leder, som for nylig erklærede at ville dræbe Ruslands fjender og som råder over en 15.000 mand stor milit, der i 2014 offentligt svor en personlig troskabsed til Putin.

Også kulturlivet har i en vis forstand løsere tøjler end i sovjettiden, hvor en film som den prisbelønnede *Leviathan* fra 2014 ville have været utænkelig. Andrej Zvjagintsev beskriver i denne film russernes stakkels, mishandlede fædreland med et originalt billed- og symbolsprog, der ikke kan misforstås i sin utvetydige kritik af samfundet, af retstilstanden, af den politiske og økonomiske magt, og af den ortodokse kirke. Putinregimet var fornøjet med de internationale priser, men mindre med filmens indhold.

Frihedsrettighederne er større nu end i sovjettiden, hvor undertrykkelsen var mere konsekvent, men der er den hage ved det, at retssikkerheden er formindsket. I sovjettiden vidste

man i højere grad, hvad man havde at rette sig efter. Det meste var forbudt, og domstolene var, om ikke uafhængige, så dog delvis tilregnelige. I dag er retstilstanden præget af usikkerhed og vilkårlighed. Oppositionelle kan komme til orde mere frit, men hvis de får indflydelse, er kendte eller har mange penge, løber de en stor og uvis risiko for mærkelige kriminelle sigtelser eller for at miste livet, som det er hændt for mange journalister og politikere, bl.a. oligarkerne Mikhail Khodorkovskij (fængslet 2003-2013, nu i eksil) og Boris Berezovskij (afdød, asyl i England 2003, tidligere medlem af det russiske videnskabsakademi), skakmesteren Garry Kasparov (i eksil), journalisten Anna Politkovskaja (myrdet oktober 2006), oppositionspolitikere Boris Nemtsov (myrdet februar 2015) og Aleksej Navalnij (kortvarigt fængslet, men nu på fri fod).

Den offentlige sikkerhed er forværret. Der er langt flere forbrydelser og mord end i sovjettiden, hvor den yderst voldelige mafiakriminalitet var ukendt (McFaul & Stoner-Weiss, 2008, s. 75), idet staten havde magtmonopol. I sovjettiden havde KGB store beføjelser, men var under stram politisk kontrol af partiet i modsætning til afløseren, FSB, som er tæt på Putin og opererer under mere uklare kommandostrukturer (Soldatov & Borogan, 2010, s. 3).

Statskapitalismen i Rusland

Retssikkerhed forstået som veldefineret ejendomsret er en vigtig statslig funktion for kapitalismen, som jo defineres ved, at der er privat ejendomsret til produktionsmidlerne.

Der er en betydelig privat sektor i Rusland, omkring halvdelen af økonomien, en del store og mange små virksomheder, som fungerer på markedsøkonomiske vilkår. Det har uden tvivl været et økonomisk fremskridt sammenlignet med sovjettiden, men også et demokratisk fremskridt. Markedet er en demokratisk mekanisme, fordi individuelle præferencer frit kan komme til udtryk og få effekt afhængigt af den enkeltes økonomiske formåen. Men derfor er der også et problem med frihed og lighed. I markedet er enkeltpersoners indflydelse virkningsfuld, men ulige. I politisk demokrati er enkeltpersoners indflydelse ubetydelig, men lige, eftersom den enkelte vælger ikke har nogen som helst indflydelse, men ikke desto mindre hæfter for flertallets beslutninger. Det er også en demokratisk gevinst, at privilegier intet betyder i den rene markedsøkonomi, kun størrelsen af ens pengepung. Sammenlignet med sovjettiden har markedsbestemte priser været et fremskridt, fordi de har elimineret tidsspildet i de ulidelige køer i butikkerne. Gorbatsjovs decentralisering strandede ikke mindst, fordi det aldrig lykkedes at gennemføre en prisreform, dvs. især generelle prisstigninger, ikke fordi Goskomtsen, den statslige priskomité, ikke kunne beregne realistiske priser, men på grund af folkelig, politisk modstand. Den opgave kan et anonymt marked klare meget bedre.

Der er også en betydelig statslig sektor i Rusland, og den har været voksende. I begyndelsen indførte Putin nogle liberale reformer, bl.a. en 13 % proportional indkomstskat, en lavere profitskat på 24 % i stedet for 35 % og valutaliberalisering

(Djankov, 2015, s. 2; McFaul & Stoner-Weiss, 2008, s. 78). Men et vendepunkt i indtraf i 2003, hvor Ruslands dengang rigeste mand, Mikhail Khodorkovskij, blev fængslet og hans oliefirma, *Yukos*, overtaget af staten. For det første sendtes derved en kraftig advarsel til andre oligarker med politiske aspirationer, og for det andet påbegyndtes den renationalisering af især olie- og andre naturressourcer, som er fortsat siden og som havde været umulig, hvis demokratiske rettigheder og ejendomsret var blevet respekteret fra og med år 2000. Hvis de var blevet respekteret fra og med 1989, var landets værdier ikke blevet foråret til tilfældige private ekstraktionskapitalister. Det gik også ud over yderst fordelagtige udenlandske aftaler, således subsidieringen af gasleverancerne til Ukraine, Georgien og Hviderusland, og i 2006 gennemtvang *Gazprom* en genforhandling af *Shell's* energiprojekt på Sakhalin, hvilket ifølge *The Economist* (16 December 2006, s. 9, 63) »border on gangsterism«. Olieindustrien var overvejende privat i år 2000, men i 2010 havde statsejede selskaber 2/3 af eksportindtægterne. Afhængigheden af råstofeksport er som i sovjettiden: 80 % af eksporten er råstoffer (50 % olie, 20 % gas og 10 % metaller). Mere end 50 % af de offentlige indtægter hentes fra olie og gas, som tegner sig for 20-25 % af BNP i løbende priser, og olierelateret aktivitet bringer den samlede andel op på omkring 1/3 (Dabrowski, 2015, s. 7).

Udover et eventuelt demokratisk argument er der et stærkt, økonomisk effektivitetsargument for statslig ejendomsret til ressourcerenten, dvs. værdien af naturressourcen, når den ligger i jorden. Privatisering af ressourcerenten skaber ingen incitament. Det norske *Statoil*, hvoraf 2/3 ejes af den norske stat, er en endog særdeles veldrevet og statsejet olievirksomhed; olieproduktionen svarer til 25 % af BNP; heraf udgør ressourcerenten de 2/3, hvoraf 90-95 % tilfalder staten (Cappelen et al., 2013, s. 9) og delvis opsamles i *Statens Pensjonsfond – Utland* (tidligere *Statens Petroleumsfond*), som med en værdi på omkring 7.000 mia. norske kroner er af en størrelsesorden svarende til 2 gange Norges BNP. Rusland har to fonde, *Reservefonden* og den *Nationale Vælfærdsfond*, hver med en værdi på 6% af BNP; *Reservefonden* blev halveret i 2015 (*The Economist*, 23 January 2016, s. 62; Dabrowski, 2015, s. 10). Det er ikke så vidtgående som i Norge, men det er dog altid lidt bedre end i Danmark, hvor statens olieindtægter er gået ubeskåret ind i det løbende forbrug.

Der er også stigende statslig dominans i andre store industrikoncerner, og staten er dominerende i energi, transport, flyindustri, bygge- og anlægsvirksomhed og massemedier med vertikalt integrerede statsindustrier som i sovjettiden. En del statsovertagelser skete i forbindelse med krisen i 2009 og som følge af de vestlige sanktioner i 2014, som afskar russiske virksomheder fra at optage og forny lån i udlandet, idet staten overtog nødlidende virksomheder (Dabrowski, 2015; Djankov, 2015).

Ifølge IMF er 80 % af de 10 største virksomheder statsejede og ligeså 65 % af bankerne sammenlignet med 30 % i 2005. Store projekter som vinterolympiaden i Sochi i 2014, fodbold-VM

i 2018, broen til Krim over Kerch-strædet varetages af grupper af milliardærer med tætte bånd til Putin. Der er fortsat store private formuer i Rusland; der er 88 russere på *the Forbes List* over verdens milliardærer, og de ejer 1/3 af Rusland ifølge Crédit Suisse (2014), bl.a. Ruslands rigeste mand, Vladimir Potanin (god for o. 100 mia. kr.) og Gennadij Timtjenko (god for lidt mindre), som er bedsteven med Putin. Efter en vis udskiftning blandt oligarkerne betyder det, at det meste af kapitalapparatet ejes enten af staten eller af rigmænd med gode relationer til Putin (Djankov, 2015, s. 2, 6), altså en form for statskapitalisme.⁵

Økonomiske virkninger

»Sovjetunionens opløsning er århundredets største geopolitiske katastrofe«, har Putin udtalt.⁶ Sandt er det, at genskabelsen af kapitalismen påførte den russiske befolkning store ulykker og at indfrielsen af forhåbningerne om kraftig vækst har lange udsigter. Produktionen faldt med 45 % på ti år. Uligheden målt ved Gini-koefficienten steg fra ca. 0,25 som i de nordiske lande til ca. 0,50 som i de mest ulige lande i verden, idet der opstod udbredt fattigdom samtidig med, at nyopdukkede rigmænd tilegnede sig landets værdier ved metoder, hvoraf mange var legale dengang. Sundhedsvæsen, undervisningsvæsen og social velfærd forringedes, og pensionerne blev værdiløse (Waagstein, 2015, s. 2; Åslund, 2014). Dødeligheden steg fra 11 promille før 1992 til, forsigtigt anslået, 14 promille efter 1992, på grund af fattigdom, alkoholisme, smitsomme sygdomme og forringelse af sundhedsvæsenet, men den vigtigste årsag ser ud til at være stres som følge af sociale omvæltninger. Det svarer til en overdødelighed på 0,5 mio. om året eller 8 mio. i årene 1992-2008 alene i Rusland (Stuckler et al., 2009).⁷

»Russerne led forfærdeligt under den såkaldte røverkapitalisme under Boris Jeltsin i 1990erne og under alle regeringer tilbage til tsardømmet. De sidste 10 år ses som en gylden tid, der ikke kunne være ved«,⁸ hvilket lader formode, at problemerne kan føres tilbage i historien, i hvert fald til sovjettiden. Plansystemet var plaget af inkonsistenser, spild, negligering af forbrugerpræferencer, teknisk stilstand m.v.; producenterne forsøgte desperat at få det til at hænge sammen med legale og halvlegale midler, bl.a. uofficiel tuskhandel. Man famlede sig frem med en række dekretter om »yderligere fuldkommengørelse af det sovjetiske plansystem« (Aage, 2004, s. 103-126). Men vækst og voksende velstand kom der alligevel, og plansystemet brød heller ikke sammen. Fra 1913 til 1989 var den gennemsnitlige

vækst i BNP pr. indbygger 2,1 % i Sovjetunionen, omtrent som USA's på 1,8 % (Maddison, 2003); der skete derfor næsten ingen indhentning, idet BNP pr. indbygger i Sovjetunionen som procent af USAs steg fra 28 % til 31 %, men BNP pr. indbygger blev i begge tilfælde godt og vel firedoblet. Det sovjetiske regime kunne med en vis ret betegne sig som en arbejder- og bondestat. Der var ingen private formuer, og elitens privilegier var små – en dacha, en 3-værelses lejlighed, udlandsrejser, bedre hospitaler – og kunne ikke gå i arv. Uligheden var lille, som i Skandinavien. Retten og pligten til arbejde, jf. den sovjetiske forfatnings §§ 40 og 60, blev håndhævet. Lederne var ikke kleptokrater; den ære må ganske overlades til kapitalismen, den tsaristiske såvel som den nutidige (Aage, 2012).⁹

I dag er det russiske BNP omtrent som i 1989. Fra lavpunktet i år 2000 og frem til 2013 steg BNP med en faktor 2; men indtægterne svinger meget mere end BNP (i faste priser) især på grund af svingninger i olieprisen, og reallønnen steg med en faktor 3.5 ifølge nogle beregninger; siden er reallønnen faldet, så at stigningen 2000-2015 svarer til en faktor 3 (The Economist, 23 January 2016, s. 62). Samtidig har Putin delvis genoprettet den offentlige sektor og forbedret pensionsudbetalinger, aflønning af offentligt ansatte, sundheds- og uddannelsesvæsen, statslige investeringer i bl.a. vejbygning (McFaul & Stoner-Weiss, 2008, s. 75). Militærets andel af BNP er 4 % mod måske 25 % i sovjettiden og 6 % i USA.

Væksten og indkomststigningerne siden år 2000 må tilskrives olieprisstigninger kombineret med, at produktionen efterhånden nåede tilbage til niveauet i 1989. Om den autoritære styreform har gavnnet væksten, er svært at sige, selv om autoritære regimer og statsstyring har kunnet forenes med privat foretagsomhed og skarp konkurrence i nogle vækstlande. Det er også blevet hævdet, at »... both authoritarian and democratic regimes can have strong rule of law and can deliver efficient institutions, whereas under a weak rule of law authoritarian regimes do a better job in maintaining efficient institutions than democracies« (Popov, 2007, s. 3, 28).

Det autoritære styre har gjort det muligt at inddrage ressourcecenten til statskassen, så at olieprisstigningerne også kom den brede befolkning til gode, men måske har det også forøget kapitalflugten og forringet Ruslands forretningsklima, som i forvejen rangerer lavt i internationale sammenligninger på grund af korrupsion, stort bureaukrati og FSB's vilkårlige

NOTE 5 Heller ikke i de mere rene former for markedskapitalisme skal intimiteten mellem erhvervsliv og politik undervurderes. Få havde forventet, at de stabiliseringspolitiske instrumenter i England og USA i 2008 indbefattede banknationaliseringer (*The Economist*, 11 October 2008, s. 13, 22).

NOTE 6 Den 25. april 2005.

NOTE 7 Jf. *Europe-Asia Studies* 64 (July 2012, No. 5):949-953; *The Economist* (24 January 2009, s. 13; 31 January 2009, s. 13; 21 February 2009, s. 21). Antallet af døds ofre kan sammenlignes med nogle af de store katastrofer i sovjetisk historie, kollektiviseringen og terroren i 30erne (10 mio.), anden verdenskrig (25 mio. dvs. halvdelen af alle krigens ofre) og hungersnøden i 1947 (1 mio.).

NOTE 8 Vibeke Sperling, *Politiken*, 18. februar 2015.

NOTE 9 Restaurationen af klassesamfundet foregik meget hurtigt, og kleptokratiet blev fuldt udfoldet i 1990erne; det er svært at fæste lid til, at Putin skulle have forøget det (Dawisha, 2014), idet en del store privatformuer er nationaliseret. Tilsyneladende er Putins personlige formue relativt beskeden.

Tabel 1: BNP, oliepris og rubelkurs

Oliepris	1985	1990	1999	jan. 2008	juli 2008	dec. 2008	2013	2015	2016
Dollars pr. tønde	45	12	10	85	147	40	110	50	27
Rubelkurs	2010-2013		juni 2014		feb. 2015		feb. 2016		
Rubler pr. dollar	o. 35		40		65		85		
Realt BNP (1989=100)	1989	1998	2000	2007	2009	2010	2013	2016	
	100	55	63	99	96	100	110	105	
BNP-vækst pct.	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Rusland	-7,8	4,5	4,3	3,4	1,3	0,5	-3,8	-1,0	
Euro-landene	-4,4	2,0	1,7	-0,3	0,0	0,9	1,4	1,8	

(Seneste skønnede tal fra EBRD, EIU, *The Economist*, 23 January 2016, s. 15, 66, 77).

praksis (Dabrowski, 2015, s. 5). Store russiske privatformuer er placeret i udenlandske aktiver som ejendomme og fodboldklubber; *Chelsea* er russisk ejet; Wiens indre by, 1. Bezirk, har fået tilnavnet *Wiengrad* grundet russiske ejendomsopkøb; en del oligarker slår sig ned i Israel og køber luksusejendomme i Tel Aviv (*The Economist*, 19 september 2015, s. 59; Djankov, 2015, s. 6).

På længere sigt kan væksten muligvis øges. Hjemmemarkedet er stort og uddannelsesniveaulet højt. Hidtil har væksten fra lavpunktet i 1998 kunnet udnytte ledig, men forældet kapacitet. Men investeringerne er små og faldende, kapitalflugten fortsætter, og udenlandske investeringer er faldet næsten væk i de seneste år. Dertil kommer så de vestlige sanktioner, som har en vis effekt ved at afskære russiske virksomheder fra de internationale kapitalmarkeder, og navnlig faldet i olieindtægterne. Dog kan olieprisfaldet og devalueringen vise sig at gavne russisk økonomi på lidt længere sigt, nemlig hvis forbedringen af konkurrenceevnen fremtvinger strukturændringer, dvs. mindre afhængighed af naturressourcer.

Faldende oliepriser og rubelkurs

For de nærmeste år ser den økonomiske situation vanskelig ud. Frem til 2014 havde russerne nydelige makroøkonomiske tal, som mangt et EU-land ville misunde dem: årlig BNP-vækst på knap 3 % over de seneste fem år; arbejdsløshed 6 %; inflation 7 %; rente 9 %; balance på statsbudgettet; overskud på betalingsbalancen (3 % af BNP); lav, overvejende indenlandsk statsgæld (10 % af BNP) og lav, overvejende privat udlandsgæld og store valutareserver (begge o. 30 % af BNP) (IMF, 2015, s. 34). Men i de sidste par år er situationen forringet, og der venter større problemer forude (se også Tabel 1).

Produktionen er faldet med 5 %. Statsgælden er øget grundet budgetunderskud på 3 % af BNP i 2015; der kalkuleres med et underskud på 3 % ved en oliepris på 50\$, men underskuddet forventes at stige med 1 % for hver 5\$ fald i olieprisen. Der er varslet offentlige nedskæringer overalt på 10 %, undtagen for militæret (4 % af BNP) og for sociale udgifter. Inflationen er oppe på 13 %. Men der er fortsat overskud på betalingsbalancen (5 % af BNP), bl.a. på grund af sanktionerne og formindskede muligheder for at optage og forny lån i udlandet. Detailsalget faldt med 13 % i 2015, bilsalg og udlandsrejser med 30% (*The Economist*, 23 January 2016, s. 62; Dabrowski, 2015, s. 9; Aleksashenko, 2014).

Hvad sker der nu?

Det revolutionære krav i 1989 var ikke omfordeling og lighed, men almindelig velstandsforøgelse, demokrati og national frigørelse, og de drivende kræfter var grupper af veluddannede, som havde relativt små indkomster sammenlignet med tilsvarende grupper i vesten. Det er jo forbavsende, at det lykkedes at skabe en fungerende kapitalisme helt fra grunden på 20 år, men den utopiske liberalismes løfter om hurtig velstand blev ikke indfriet (Åslund, 2014; Aage, 2013).

Rusland i 2015 har store ligheder med Rusland i 1989: faldende oliepriser og faldende vækstrater, som i 2015-2016 er negative, hvad de aldrig blev i 1980'erne. Men der er også store forskelle, og der kan næppe forventes økonomiske systemomvæltninger som i 1989. I 2015 er der ydre konflikter med de vestlige lande angående især Krim og Ukraine med tiltagende nationalisme, som afleder indre spændinger forårsaget af økonomisk ulighed og undertrykkelse af den politiske opposition. I 1989 var den kolde krig ved at blive afsluttet.¹⁰

NOTE 10 Og der var stabilitet indadtil – lige indtil Gorbatsjov, Partiet og KGB løsnede jerngrebet; så kom nationale og politiske modsætninger op til overfladen i uventet antal og med uventet voldelighed.

Men den afgørende forskel på 1989 og 2015 er, at den bærende kraft for omvæltningerne ikke længere er til stede, nemlig en udbredt optimisme og tro på hurtig velstand, som nåede vilde højder i 1989 ligesom i 1917, blot med den forskel, at vidundermidlet i 1917 var afskaffelse af *den private ejendomsret*,

mens det i 1989 var afskaffelse af *den statslige ejendomsret*, som skulle føre til hurtig velstand. Den letsindige optimisme er væk ligesom tiltroen til Vestens velvillige økonomiske rådgivning og venskabelige politiske hensigter.

LITTERATUR

- Aleksashenko, S. (2014) The 2014 Ruble Deva-
luation: A perfect Storm. *Kenan Institute Cable*
(December 2014, No. 2). Washington, D.C.:
The Kennan Institute.
- Baumol, W.J., Litan, R.E. & Schramm, C.J.
(2007) *Good Capitalism, Bad Capitalism, and the
Economics of Growth and Prosperity*. New Haven:
Yale University Press.
- Cappelen, Å., Eika, T. & Prestmo, J.B. (2013)
Petroleumsvirksomhedens virkning på norsk
økonomi og lønnsdannelse. *Rapporter 59/2013*.
Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Carlsen, A.V. (2015) *Ruslands sorte oktober*.
København: Solidaritet.
- Chang, H.-J. (2010) *23 Things They Don't Tell
You about Capitalism*. London: Allen Lane.
- Cohen, S. (2004) 'Was the Soviet Union
Reformable?', *Slavic Review* 63 (Fall, No. 3):
459-488.
- Crédit Suisse (2014) *Global Wealth Report 2014*.
Zürich: Crédit Suisse.
- Dabrowski, M. (2015) 'The Systemic Roots of
Russia's Recession'. *Bruegel Policy Contribution*
(October 2015, No. 15). Bruxelles, Bruegel
Institution.
- Dawisha, K. (2014) *Putin's Kleptocracy: Who
Owns Russia?* New York: Simon & Schuster.
- Djankov, S. (2015) 'Russia's Economy under
Putin: From Crony Capitalism to State
Capitalism'. *Policy Brief* (September 2015).
Washington, D.C.: Peterson Institute for Inter-
national Economics.
- EBRD: *Transition Report*. (forskellige år). Lon-
don: EBRD.
- EIU, Economist Intelligence Unit (2016):
Country Report, Russia. 5 February.
- Gel'man, V. (2015) 'Political Opposition in Rus-
sia: A Troubled Transformation', *Europe-Asia
Studies* 67 (March, No. 2): 177-191.
- Griffin, R. (ed.) (1995) *Fascism*. Oxford: Oxford
University Press.
- Hale, H.E. (2011) 'The Myth of Mass Russian
Support for Autocracy: The Public Opinion
Foundations of a Hybrid Regime', *Europe-Asia
Studies* 63 (October, No. 8): 1357-1375.
- IMF (2015) 'Russian Federation, 2015 Article
IV Consultation – Press Release and Staff
Report'. *IMF Country Report No. 15/211*. Wa-
shington D.C.: IMF.
- Maddison, A. (2003) *The World Economy. Histo-
rical Statistics*. Paris: OECD.
- McFaul, M. & Stoner-Weiss, K. (2008) 'The
Myth of the Authoritarian Model: How Putin's
Crackdown Holds Russia Back', *Foreign Affairs*
87 (January-February, No. 1): 68-84.
- Popov, V. (2007) 'Shock Therapy versus Gra-
dualism Reconsidered: Lessons from Transition
Economies after 15 Years of Reforms', *Compa-
rative Economic Studies* 49 (March, No. 1): 1-31.
- Przeworski, A. & Vreeland, J.R. (2000) 'The
Effect of IMF Programs on Economic Growth',
Journal of Development Economics 62 (August,
No. 2): 385-421.
- Reddaway, P. & Glinski, D. (2001) *The Tragedy
of Russia's Reforms*. United States Institute of
Peace Press.
- Rodrik, D. (2006) 'Goodbye Washington Con-
sensus, Hello Washington Confusion? A Review
of the World Bank's Economic Growth in the
1990s: Learning from a Decade of Economic
Reform', *Journal of Economic Literature* 44 (De-
cember, No. 4): 973-987.
- Sjatalin, S., Petrakov, N., Javlinskij, G., Aleks-
ashenko, S. et al. (1990) 500 dage. *Komso-
mol'skaja Pravda* 29. september.
- Skak, M. (2015) 'Ruslands betændte forhold
til USA', *Samfundøkonomen* (december, nr.4):
18-14.
- Soldatov, A. & Borogan, I. (2010) *The New No-
bility. The Restauration of Russia's Security State
and the Enduring Legacy of the KGB*. New York:
PublicAffairs.
- Stuckler, D., King, L. & McKee, M. (2009)
'Mass privatisation and the post-communist
mortality crisis', *The Lancet* 373 (31 January):
399-407.
- White, S. & McAllister, I. (2008) 'The Putin
Phenomenon', *Journal of Communist Studies
and Transition Politics* 24 (December, No. 4):
604-628.
- Waagstein, T. (2015) 'Putin – manden vi elsker
at hade', *Politik, økonomi og meget mere*, oktober,
www.waagstein.com.
- Aage, H. (2004) *Karl Marx*. København:
DJØFs Forlag.
- Aage, H. (2012) 'Sovjetunionens kollaps og
økonomisk teori. Hvad kan vi lære?', åp 233-
238 i *Hvordan ser verden ud? Festskrift til Niels
Kærgård*. (Andersen, P. et al., red.). København:
DJØFs Forlag.
- Aage, H. (2013) '20 års transition i bakspejlet',
Samfundøkonomen (april, nr.1): 37-44.
- Åslund, A. (2014) 'Russia: The Arduous Transi-
tion to a Market Economy', Chap. 5, pp 89-109
in Åslund & Djankov 2014.
- Åslund, A. & Djankov, S. (2014) *The Great
Rebirth. Lessons from the Victory of Capitalism
over Communism*. Washington, D.C.: Peterson
Institute for International Economics.